

birinin zikredilmemiş olmasıdır. Bununla beraber müellifin eserinde Durkheim mektebinden olduğu kadar Le Play sosyolojisinden. Almanyadaki muhtelif felsefi sosyoloji temayüllerinden uzak olduğu farkediliyor. Bu mutedil ve çok ihtiyatlı sosyoloji sisteminin diğer mektepler veya izahlar karşısında sarih bir vaziyet almayışını tenkit etmemek elden gelmiyor. Bir de şu noktayı işaret edelim ki, değerli filozofun sosyolojik inşası ne kadar mantıkî olursa olsun, bizi vakalarla daima karşı karşıya getirmediği, etnografya, tarih, istatistik ve monografinin bol misalleri arasında yaklaştırmalar yapmadığı için, daha ziyade bir felsefe sistemi hissini uyandırmaktadır.

J. HAESAERT: ESSAI DE SOCIOLOGIE

(et notes doctrinales conjointes)

Les Editions Lumière Imp. Erasmus. 1946 - p. 411

dinamik ve mekanik olarak üç bölümden ve disergie hakkında da Belçika'da Gand Üniversitesi sosyoloji profesörü J. Haesaert tarafından 1945 - 46 yılında yazılmış olan bu eser, bu memlekette evvelce Waxweiler tarafından kurulan sosyoloji cereyanına yakın bir istikamette bulunmaktadır. Haesaert'in eseri Dupréel'in aksine olarak etnografya, istatistik ve sosyoloji eserlerine bol bol başvurmak suretiyle meydana getirilmiş bir érudition kitabı manzarasını gösteriyor.

Kitap, cemaat hakkındaki bir girişten sonra, başlıca istatistik, dinamik ve mekanik olarak üç bölümden ve disergie hakkında da bir son kısımdan ibarettir. Haesaert'e göre sosyolojinin esaslı konusu *cemaat*'tir. Cemaatin ilk şekli ne sürü, ne ailedir. Bunu gerek tarihte gerek bugün, oldukça karmaşık bir zümre olarak *kabile*'de buluyoruz. Kabile basit bir zümre değildir: Ona klan, fratri, aile, köy gibi zümrelerden başka ana soyu sınıfları, yaş sınıfları, servet sınıfları gibi muhtelif neviden tabakalanmalar da girmektedir. Bununla beraber bu ilk cemaatin temelini yine kan ve dil bağları teşkil etmektedir. Kableden daha karmaşık cemiyet *kavim*, nihayet zamanımızda *millet*'tir. Kavim'de kan bağlantısı önemini kaybetmiştir. Ayrı ayrı köklerden gelen kabileler bir idare altında bir kavim halini alabilirler. Bununla beraber kavim de dil birliği az çok

hâkim vasıf olarak sürer. Millet ise onlardan karmaşık zamanımızın cemiyetidir ki burada türlü cemaat faktörleri işe karışmakta ve kültür birliği ile onları bağlamaktadır.

Her cemaat bir ferttir. Bu fert başka içtimaî fertlerden, *sınırlanma* ve *organlaşma* ile ayrılır. Sınırlanmanın karakterleri *düşmanlık* ve *hudut*, organlaşmanın vasıfları da cemiyet içindeki *barış* ve *tamamlanma* (intégration) dur. Cemaatlerin türlü faaliyetleri vardır: a) Toplamlı faaliyetler, b) Kolektif faaliyetler, c) Birleşik faaliyetler. Bu sınıflamadan hareket eden müellif cemaatle toprak arasındaki ilgiyi, zümrenin hâkim faktörlerini, cemaatin taşkınlığını ve boşluklarını inceliyor.

Cemiyet ilmini Ang. Comte tarzında istatik ve dinamik diye ikiye bölen müellif, içtimaî statike ait kısmında önce cemaatleri dış vasıfları bakımından sınıflamaya çalışıyor: Buradan onun sosyolojisinde temel fikir olacak olan *sociotype* kavramı çıkmaktadır. Başlıca *sociotype*'ler şunlardır: 1) Toplayıcılar, 2) Avcılar, 3) Çobanlar, 4) Çiftçiler, 5) Endüstriciler — fakat bunlardan başka bazı şekilsiz *sociotype*'ler, zamandaş, veya çok zamanlı *sociotype*'ler de vardır. Başka bir bakımdan bunları tecanüslü ve tecanüssüz *sociotype* diye de ayırabiliriz. Açık ve kesin cemaat tipleri arasındaki *type* diye de ayırabiliriz.

Açık ve kesin cemaat tipleri arasındaki bu karışık ve kararsız geçiş tipleri için Haesaert, ayrıca *mixotype* tâbirini de kullanıyor. İçtimaî statik'e ait sırf dıştan yapılmış bu araştırmadan sonra daha yakından psikolojik bir araştırma gelmektedir. Haesaert burada önce ferdî psikoloji ile *interpsychologie*'yi ayırıyor ve sosyolojisinin hizmetinde kullanılacak olan ikincisi üzerinde duruyor. Bu ilim yardımıyla biz cemiyet tiplerinin içine giren ve bundan dolayı da içtimaî bir rol oynayan ruhî faaliyetleri tetkik edebiliriz: İçtimaî şuur, cemaate mahsus (*autochtone*) hareketler, heyecanlar ve karakter gibi — cemiyet hayatında rol oynayan başlıca ruhî olaylar içtimaî duygular (utanç, cemiyet sevgisi, iktidara karşı isyan, kolektif gösterişçilik), ihtiraslar, hâtıralar, muhayyile (destan, masal, hikâye), inanç, bilgi (yaygın kanaat, umumî kanaat), bir iç güdü (*emperyalizm*) ve iradî faaliyettir.

Bir nevi içtimaî psikoloji ile aydınlanan bu içtimaî faaliyetlerin daha yüksek görünüşleri *din*, *ilim* ve *sanat*'tir. Din, ferdler arası ruhî hayatın çok karmaşık ve kenetlenmiş yüksek bir teşekkülü-

dür: Esasını kutsal, kutsal dışı fikirleri meydana getirir. Haesaert'in burada Durkheim mektebinin "kollektif tasavvur" nazariyesine düşmemek için ne kadar ihtiyatlı ve dolambaçlı yollardan gittiği ve geçen asrın red ve tenkit edilmiş din psikolojisi teorilerine de dönmemek üzere fertler arası psikolojide güçlükle emin bir yol bulmaya çalıştığı farkediliyor. Bu kısmın son bölümünde cemaatin *yapı* (structure) manzarası tetkik edilmektedir. Burada Haesaert'de Dupréel gibi *ıçtimaî rabıta* kavramına başvuruyor. Fakat rabitaların karmaşıklığından dolayı bunların toplamına *synérgie* adını veriyor. İçtimaî yapıların doğuşunu ve dağılışını izah eden işte bu *synérgie* ve *disérgie* hâdiseleridir. Burada biz cemaatlar arası kurulan zümreleri ve bunların hedeflerine, kavranabilmelerine, sayıları ve kapladıkları yere, devamlarına, tekniklerine, zümreyi canlandırır zihniyete göre sınıflandırıldıklarını görüyoruz. İçtimaî yapıların karmaşıklık derecesine göre başlıcaları şunlardır: Kütle, aile, klan, mertebelenme ve tabakalar, gizli cemaatler, kölelik, tarikatler, kast'lar, iktisadî sınıflar, meslekler, *güzideler*. Daha geniş içtimaî yapıların içerisine unsur olarak girebilirler. Bu suretle siyasî yapılar, iktisadî yapı teşekkül eder.

Kitabın ikinci kısmı içtimaî dinamiktir. Haesaert burada içtimaî değişmeleri tayin eden iki esaslı prensip görüyor. Maine de Biran psikolojisinden mülhem olduğu bu prensipler *ceht* ve *mukavemet*'tir. Ceht içtimaî hayatın cevheridir. O önce ferdi olarak başlar; fakat fertler arası ruhî sahada gittikçe içtimaîleşir.

Cehdin içtimaîleşmesinin başlıca vetireleri *icat* ve *tekrar*'dır. Fakat içtimaîleşen ceht bir rabitalar şeması içinde, yani *synérgie* hâlinde içtimaî *baskı* ve kuvvet şeklini alır. Durkheim'in içtimaî baskı dediği şey bu çok karmaşık faaliyetin neticesidir. İçtimaî cehtlerin *consolidé* şekilleri din, ilim ve san'attır. Burada içtimaî *synergie*'nin üç ayrı faaliyetini, üç ayrı terkip tarzını görüyoruz.

Haesaert'e göre her ceht bir dayanmayla karşılaşır. Ferdî dayanmalarda nihayet içtimaî dayanma şeklini alırlar. Cemiyet muhtelif çöğlarda dine karşı dayanmalar, ilme karşı dayanma ve sanata karşı dayanmalar olarak görünür. İçtimaî saha içinde rol oynayan dayanmaları müellif başlıca üç gruba ayırıyor: 1) Biyolojik dayanmalar, 2) İktisadî dayanmalar, 3) Coğrafi dayanmalar. Biyolojik dayanmanın kemiyet unsuru nüfus, nüfusun çoğalması, azalması veya taşmasıdır. Aynı dayanmanın keyfiyet unsurları biyolojik hu-

susiyetlerin münhanisi, fasıllı çalışma ve sükûnlar; yorgunluk, boş zaman, eğlence ve uykunun içtimaî rolleri, nüfusun ihtiyarlaması, içtimaî dirileşmeler, cins farkları, cinsî hayat, ırk (ırk psikolojisi, ırk görüşlerinin içtimaî eserleri, melezliğin gerçek tesirleri), ıstıfa ve verasettir. İktisadî dayanma iktisadî faktörün türlü tesirlerinde kendini gösterir: 1) Demografik vaziyette, 2) Göçlerde, 3) Suçlarda, 4) Sınıfların kuruluşunda, 5) Siyasî hareketlerde, 6) Grevlerde, 7) Verimlerde, 8) Hükûmetin ilhamı ve şeklinde, 9) Dış siyasette, 10) Teknik ilerleyişte, 11) Saf ilimde - en sonra iktisadî dayanmanın bütün bu tarzlarının u mumiyetle sociotype üzerinde yaptığı tesirleri gözden geçiriyor. Coğrafi dayanma içerisinde de iklim, mevsimler, yerleşmeler ve mesafe, nebatî çevre, ova, dağ, orman, kredinin unsurları cemiyet hayatında dayanma kuvveti olarak nasıl tesir ettikleri incelenmektedir.

Haesaert'e göre dayanma ile cehdin bileşkesi içtimaî action'da determinizm ile birleşmesi, yani içtimaî ve tabii muayyenlikler içerisinde ferdin muhtarlığı ve hürlüğü'nün yer bulabilmesidir. Müellif cemiyet içerisinde — böylece — ferdin rolünü belirtmeye, içtimaî tekâmülde zorunsuzluğun hissesini ayırmıya çalışıyor.

İçtimaî mekaniğe ayrılmış olan üçüncü bölümde *cemiyetin aletleri*, yani yazı, dil, neşriyat (publicité), film, okul, basın, taşıt vasıtaları, yolların rolü inceleniyor. *Teknikler*, bunların hareketliliği, merkezleşmeleri, içtimaî norm olmak üzere rolleri (iktisadî, hukukî ahlâkî norm'lar), yarışmaları (rekabet) görülüyor. Kitabın son kısmı cemiyetlerin çözülmesi, ve umumiyetle disérgie hâdisesine ayrılmıştır. Burada isyan, içtimaî müvazenesizlikler, devrimler, cemiyete aykırı tipler, serseriler, hastalar, işsizler, fuhuş, ilh.. gözden geçiriliyor.

Haesaert'in sosyolojik sistemi Dupréel'den farklı olarak bol malzemeye dayanmaktadır. Bununla beraber bu referans zenginliği onun teorik bir şema içerisine vakaları sıkıştırma merakına mâni olmuş değildir. Bu fikrin ilk ilhamını veren şüphesiz Comte ve ondan sonra gelen içtimaî mekanizm temâyülüdür. Fakat müellif bu ilk şemanın içerisini yakın zamanların Amerikan ve Alman psikososyolojisinden mülhem araştırmalarla doldurmaktadır.

Haesaert bu malzeme bolluğu arasında ikinci elden bilgilere başvurması yüzünden bazan olgulara uymıyan şeyler söylemekte-

dir. Meselâ 49 ncu sayfada *Sociotype mixte*'leri tetkik ederken Clerget'nin bir eserine dayanarak bugünkü İzmir ve İstanbul halkı için söylediği şeylerin, kendimiz bu şehirlerin içinde yaşadığımız için, hakikate taban tabana aykırı olduğunu işaret edebiliriz.

BOUTHOU: TRAITÉ DE SOCIOLOGIE

Payot, Paris, 1948, P. 536

"İbni Haldûn" un içtimaî felsefesi ve bilhassa demografiye ait kitaplarıyla tanılan Sociologie Enstitüsü üyelerinden G. Bouthoul'un bu eseri yeni sosyoloji çalışmalarında ekol zıdlığından ileri gelen buhranı önleyecek, muhtelif görüşleri birbirine yaklaştırarak aralarında birleşik noktaları bulabilecek kudrette toplu bir el kitabı teşkil etmektedir. Müellif kitabına sosyolojinin tarihiyle başlıyor. İlk ve orta çağlardan geçerek içtimaî ilimlerin ayrı ayrı teşekkülünü ve bunları sistemleştirmek istiyen türlü sosyoloji teşebbüslerini anlatıyor. Burada içtimaî ilimlerin sentezi olmak üzere ileri sürülen sosyoloji teşebbüsleriyle bu ilimleri anlamaya yarayan bir metodoloji olmak itibariyle sosyoloji görüşünü karşılaştırıyor, bunları tenkit ediyor ve sosyolojinin sınırlarını çizmeye çalışıyor. Burada Durkheim ve Tarde'in tamamen zıd tezleri arasındaki birleşik noktalar bulan Bouthoul içtimaî olgunun karakterlerini inceliyor ve onun birçok manzaraları olduğu neticesine varıyor. Sosyolog müesseseler, zihniyetler, tipik ferdlerde görülen bu manzaraları başlıca üçte topluyor: 1) Dış manzaraları: istatistikle tetkik edilir. 2) İdeolojik manzara: şahadetler, hâtıralar ve tarihî vesikalarla incelenir. 3) İçtimaî duygu ve tavırlar: içe bakış vasıtasıyla kavranır ve ötekileri tamamlar.

Sosyolojinin metodu olguların müşahedesi, monografilerin tatbiki, kompleks muhitlerin tasviri, doğrudan doğruya müşahedenin genişletilmesi (karşılaştırma, yayma), tefsir ve izah (fonksyon kavramı, hâdiselerin menşelerinin aranması, istatistikle tefsir), tecrip safhalarından geçiyor. Bunları tarihî metod ve analoji yoluyla istidlâl (hypotezler) tamamlıyor. Sosyolojide *kanun* mefhumunun geçirdiği istihaleleri tenkit ederek içtimaî determinizm meselesine ihtiyatla dokunuyor. Aug. Comte'den beri çok alışılmış olan bir tâbirle sosyolojiyi *statik* ve *dinamik* diye iki kısma ayırmakla bera-